

Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University, 2(6): 9-13 [in Ukrainian].

11. Informatsionnaya epokha: novyye vyzovy cheloveku i obshchestvu: sbornik nauchnykh rabot [The information age: new challenges to man and society: a collection of scientific papers] (2008). Alekseyeva I.YU. (Ed.). Moscow: Shirokiy viglyad [in Russian].

12. Kastel's, M. (2004). Galaktika Internet: Razmyshleniya ob Internetе, biznese i obshchestve [Galaxy

Internet: Reflections on the Internet, business and society]. Yekaterinburg: U-Faktoriya: Izd-vo Gumanit. Un-ta [in Russian].

13. Kurpatov, A. (2016). Chetvertaya mirovaya voyna. Budushcheye uzhe ryadom [Fourth world war. The future is near]. KAPITAL. Seriya «Akademiya smysla» [in Russian].

14. Nick Bostrom's Home Page. Professor, University of Oxford Director, Future of Humanity Institute. Retrieved from: <https://www.nickbostrom.com>

I.В. Девтеров

МЕРЕЖЕВИЙ ІНТЕЛЕКТ І ЕВОЛЮЦІЯ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В ЦИФРОВУ ЕПОХУ

У статті розглядаються фундаментальні зміни у свідомості суспільства, вся діяльність якого перемістилася в інформаційну мережу Інтернет. Основою всіх мережевих процесів в даний час є технології штучного інтелекту, тому актуальним для філософії стає питання про гармонійну інтеграцію його можливостей з інтелектом людським, і, в цілому – свідомістю інтермена. Також автор акцентує увагу на змінах в соціальній структурі суспільства, яка тепер безпосередньо залежить від мережевого інтелекту, спроба розкрити метафізичну сутність якого і робиться в даній роботі. Особлива увага приділяється еволюції суспільної свідомості, яка неминуче призведе до соціально-історичних перетворень.

Ключові слова: мережевий інтелект; свідомість; цінності; еволюція; соціальна структура; кіберсоціум; свобода.

I. Devterov

NETWORK INTELLIGENCE AND THE EVOLUTION OF PUBLIC CONSCIOUSNESS IN THE DIGITAL AGE

The **introduction** talks about "strong" artificial intelligence, which is most often compared (and with good reason) with human. A number of cognitive tasks, decision-making in conditions of uncertainty, and other properties put it on the same level as HI (human intelligence), depriving it of subjectivity in some cases. What can, under certain assumptions, be included as an important, systemic aspect in the process of evolution of public consciousness. Purpose of research. The **aim and tasks** of this article is to explicate the concept of "network intelligence" (NI), which has not previously been considered in either philosophical or humanitarian studies. The importance of perception of cybersocium consciousness as a whole is based on the need to identify its system-forming factors, the main of which, according to the authors, is network intelligence, which forms the structure of social relations today. **Research methods** of studying the evolution of social consciousness are associated with the dichotomy of natural and artificial intelligence. The dialectical and systematic nature of their interaction is obvious. As a **research result** of using these methods, it was found that the dual structure "society-Internet" based on AI ("artificial intelligence") is a new entity, which the author called "network intelligence" (NI). In the course of **discussing** these issues, the author draw the reader's attention to such phenomena as the freedom of network users, their identity, and the ability to integrate with AI. An important role is given to understanding the changes that have occurred in society. **Conclusion.** Society's entry into the digital world has both positive and negative aspects. The creation of a single global digital field is one of the most important factors in the progress of society and, as a result, the evolution of public consciousness in the XXI century. Network intelligence is the fundamental platform on which all this will happen.

Key words: network intelligence, public consciousness, values, evolution, social structure, cybersocium, freedom.

УДК 1 (091)

Л. Г. Дротянко¹, С. М. Ягодзінський²

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ І ТОЛЕРАНТНІСТЬ ПЕРЕД ЛИЦЕМ ГЛОБАЛЬНИХ ЗАГРОЗ

Національний авіаційний університет

¹ORCID: 0000-0001-7041-5787; Researcher ID: B-4168-2019 [1]

²ORCID: 0000-0001-8755-2235; Researcher ID: E-1421-2016 [2]

Анотація. У статті проводиться соціально-філософське дослідження своєрідності буття світового соціуму перед лицем таких глобальних викликів і загроз, які загострилися через розповсюдження на всіх континентах планети Земля коронавірусу COVID-19. Дослідження проводиться крізь призму взаємодії культур, регіонів і цивілізацій та здатності народів і держав дотримуватися принципу толерантності саме в умовах глобальних загроз. Показано, що перед лицем глобальних загроз держави прагнуть забезпечувати власні інтереси, навіть за рахунок своїх партнерів по різних міжнародних організаціях, таких як ООН, Євросоюз, НАТО. Не зважаючи на підписані міжнародні зобов'язання, державні діячі деяких економічно розвинених країн не лише не надають відповідну допомогу постраждалим країнам-партнерам, а й переспрамовують допомогу інших країн на свою користь.

Ключові слова: культура, міжкультурна комунікація, міжцивілізаційна взаємодія, світовий соціум, принцип толерантності, глобалізаційні процеси, глобальні виклики, глобальні загрози.

Вступ

Як відомо, глобалізація значною мірою зумовлена функціонуванням різного роду мереж, які оперезали всю земну кулю. Серед них чи не найголовнішу роль відіграють інформаційні і транспортні глобальні мережі, що пов'язують між собою країни й регіони, віддалені один від одного тисячами кілометрів. Саме ці мережі сприяли посиленню міжкультурної і міжцивілізаційної взаємодії в різних сферах суспільного життя у всесвітньому масштабі. З одного боку, можливість долати величезні відстані за допомогою авіа-

залізничних мереж, авто- і водних шляхів, користуючись сучасними технічними засобами особистого пересування сприяв розвитку туризму, відвідуванню музеїв, театрів, картинних галерей, релігійних закладів тощо. Інформаційні мережі надають можливість замовляти заздалегідь квитки, готелі для оптимізації часу перебування в інших країнах. З другого боку, сучасні інформаційні мережі дозволяють знайомитися з культурними цінностями інших країн і народів у режимі on-line, якщо у людей немає фінансових, фізичних чи інших можливостей реально відвідати цікаві для них історичні місця і

культурні заклади в інших регіонах планети. Регіони, країни, культури стають ближчими одна одній, більш зрозумілими, що сприяє взаємозбагаченню етнічних і національних культур, нашаруванню культурних пластів. Автори даної статті у своїх попередніх роботах звертали свій дослідницький інтерес до цих проблем, але розглядали їх стосовно ролі менталітету етносів і народів у спілкуванні в полікультурному просторі (Дротянко, 2013), інтенсифікації глобалізаційних процесів в умовах інформатизації світового соціуму (Дротянко, 2018), аналізуючи проблему формування глобальної свідомості у процесах об'єднання людства (Ягодзінський, 2015), осмислення ролі глобальних інформаційних мереж у комунікативних процесах (Ягодзінський, 2018).

Проте сучасна ситуація у світі, що склалася під впливом стрімкого розповсюдження вірусної інфекції COVID-19 і оголошення пандемії на початку 2020 року, завдала значних фінансових, матеріальних і моральних збитків самому феномену міжкультурної взаємодії. Причому вона висвітила й інші виклики глобального порядку, пов'язані не лише з медичними, але й з економічними, енергетичними, соціально-політичними, екологічними проблемами, які завдали тяжкого удару в тому числі й культурному спілкуванню представників різних націй, цивілізацій і навіть рас.

У цих нових умовах інакшого характеру набувають такі явища як глобалізація, мультикультуралізм, міжкультурна комунікація. На наше переконання, їх треба аналізувати крізь призму такого важливого для міжкультурної взаємодії принципу, як толерантність.

Мета дослідження

Виходячи із зазначеного, метою даного дослідження є виявлення особливостей дії принципу толерантності у міжкультурній комунікації різних країн і регіонів планети в умовах сучасних глобальних викликів і загроз.

Методологія дослідження

Теоретико-методологічним підґрунтям даного дослідження буде виступати робота В. О. Лекторського «Толерантність, плюралізм і критицизм», у якій подаються різні методологічні підходи до філософського осмислення принципу толерантності. Для здійснення філософської рецепції міжкультурної взаємодії важливим методологічним засобом у процесі дослідження стане соціокультурний підхід, якому будуть підпорядковані принципи історизму і системності, а також метод культурно-семантичного аналізу. Вони сприятимуть дослідженню особливостей сучасних міжкультурних комунікативних процесів, які відбуваються на тлі глобальних загроз, а також трансформацій, яким піддається принцип толерантності в цих процесах.

Результати

Аналіз проблем, пов'язаних із міжкультурною комунікацією на підставі дії принципу толерантності, вимагає звернення до сутності даного принципу. Загалом толерантність означає «доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних культурних, цивілізаційних)» (Лісовий, 2002: 642). Таке пояснення подає «Філософський енциклопедичний словник». Зародившись ще в Античності, принцип толерантності

впродовж історії, перш за все, європейської, зазнавав різних модифікацій у різні історичні епохи під впливом культурних трансформацій. У відповідні періоди перевага надавалася чи то громадянській терпимості, люб'язності (Античність), чи то релігійній віротерпимості (Середньовіччя), чи політичній стриманості (Новий час) у тлумаченні принципу толерантності. Необхідність дотримання даного принципу викликала до життя через прояви недовіри, ворожості, несприйняття інших релігійних, політичних, етнічних, національних тощо традицій, ідей, вірувань, які приводили навіть до збройних зіткнень як між окремими людьми, так і між різними соціальними групами.

Минуле століття було особливо багатим на збройні сутички, в які були втягнуті більшість країн і народів планети. Достатньо згадати лише дві найкривавіші світові війни, причинами яких став цілий клубок економічних, політичних, релігійних, етнонаціональних суперечностей і небажання державних діячів поступатися деякими власними інтересами в ім'я загальнолюдських інтересів. Тобто принцип толерантності був відкинутий із сфери міждержавних і міжкультурних взаємодій. Після Другої світової війни внаслідок величезних людських, економічних, культурних втрат всепланетарного масштабу людство знайшло в собі мужність виробити спільні принципи взаємовідносин у різних сферах міжнародного життя. Принцип толерантності став засадничим у процесі створення Організації Об'єднаних Націй і інших міжнародних установ.

Проте цей принцип не має однозначного розуміння у різних політичних, релігійних та інших акторів на міжнародній арені, що вело до непорозуміння між країнами і народами. Тому невинновим став той факт, що міжнародна організація ЮНЕСКО оголосила 1996 рік роком толерантності. В різних країнах і регіонах земної кулі пройшла ціла низка міжнародних симпозіумів, конференцій, фестивалів та інших заходів, у центрі обговорення яких були саме проблеми довіри між народами і державами, взаємного доброзичливого ставлення людей до етнічних, національних, цивілізаційних, расових, політичних, релігійних та інших відмінностей. В результаті обговорення цих проблем виявилось, що толерантність має різні виміри.

Так, В. О. Лекторський узагальнив чотири підходи до розуміння толерантності: 1) толерантність як байдужість; 2) толерантність як неможливість взаєморозуміння; 3) толерантність як поблажливість; 4) толерантність як розширення власного досвіду і критичний діалог. Перший, на думку дослідника, був і історично першим, пов'язаним із класичною ліберальною традицією. Він ґрунтувався на точці зору, що «відмінності у звичаях, у специфічних культурних цінностях, у світоглядних ідеях будуть поступово зменшуватися в міру розвитку цивілізації, оскільки посилення взаємодії різних культур і етносів, необхідність спільного вирішення практичних проблем будуть неминуче вести до цього» (Лекторський, 2001: 24-25). Тому, в такому випадку, толерантність за своєю сутністю і виступає як *байдужість* (виділено Лекторським) до існування різних поглядів і практик, бо останні розглядаються в

якості неважливих перед лицем основних проблем, з якими має справу суспільство.

Другий підхід до розуміння толерантності, на його думку, ґрунтується на тому, що у світі існують такі істини пізнання і норми соціального співжиття, які можуть бути переконливо встановленими для всіх. Згідно із таким розумінням, релігійні, метафізичні погляди, специфічні цінності тієї чи іншої культури не є чимось другорядним для діяльності людини і для розвитку суспільства, а визначають сам характер цієї діяльності і спосіб розвитку тієї чи іншої культури. Тому неможливо усунути плюралізм зазначених поглядів і цінностей. У такому випадку всі культури є рівноправними і несумірними, тобто не існує жодної привілейованої культури. Єдиним винятком є рівні права на фізичне існування і культурний розвиток людей, незалежно від їхньої раси, статі та національності. А отже, «толерантність у даному випадку виступає як *повага* до іншого, якого я разом із тим *не можу розуміти* і з яким я не можу взаємодіяти» (Лекторський, 2001: 26). Це пов'язано із тим, що у ставленні до одних і тих же суспільних явищ у різних системах цінностей історично склалася суттєва відмінність, а то й протилежність. Наприклад, до смертного вироку, до прірви у матеріальному статку в певних культурах тощо.

Третій підхід до розуміння принципу толерантності ґрунтується на критиці попереднього підходу, адже в дійсності між різними системами цінностей існує реальна взаємодія, взаємна *критика* (виділено Лекторським). В результаті цієї критики одні із цінностей сходять зі сцени, поступаючись місцем іншим, адже між різними системами цінностей іде постійне змагання. Але при цьому сучасна цивілізація зіштовхується з такими проблемами, які необхідно вирішувати спільно засобами різних культур. Це по-перше. А по-друге, є такі цінності іншої системи культури, які я не можу прийняти, але й не можу переконати в їхній неспроможності. Тому я змушений *терпіти* погляди і цінності, які вважаю неспроможними, з моєї точки зору. В такому випадку «толерантність виступає як поблажливість до слабкості інших...» (Лекторський, 2001: 28). Зокрема, від дотримання деяких забобонів і ритуалів у певній культурі, які навіть можуть наносити шкоду здоров'ю, представник іншої культури не може утримати людей через їхню неосвіченість чи інші підстави. Йому залишається лише змиритися із цим, але не прийняти.

Четвертий підхід до розуміння толерантності криється в тому, що існує не лише змагання різних культур і ціннісних систем, в ході якого вони прагнуть показати свої переваги. Насправді, зазначає В. О. Лекторський, кожна культура не лише вступає в боротьбу з іншими системами цінностей, але й прагне враховувати досвід інших систем, розширюючи горизонти власного досвіду. По суті, в дійсності відбувається діалог різних культур і ціннісних систем, а також діалог кожної системи із самою собою, внаслідок чого відбуваються зміни в системі цінностей. У такому випадку толерантність «виступає як *повага* до чужої позиції у поєднанні з установкою на взаємну зміну

позицій... в результаті *критичного діалогу*» (Лекторський, 2001: 31). Саме за таких умов лише й можлива поліфонія культур і ціннісних систем.

Наведене В. О. Лекторським узагальнення методологічних підходів до розуміння принципу толерантності, без дотримання якого неможливе співіснування країн, цивілізацій і рас, а також міжкультурна комунікація між ними в умовах глобалізації всіх сфер суспільного буття, буде застосовуватися нами в ході дослідження взаємин між народами, державами, культурами, коли майже всій світовій спільноті загрожують сучасні глобальні проблеми.

Ці проблеми були означеними ще з 60-х років минулого століття зусиллями міжнародної неурядової організації відомих учених під назвою Римський клуб. Різні аспекти економічних, екологічних, енергетичних та інших глобальних проблем досліджувалися у XX столітті і продовжують досліджуватися вже в XXI столітті через їхню трансформацію, яка відбувається в процесі розвитку технологій, що суттєво змінюють усі сфери життя – і матеріальні, й духовні. А оскільки держави мають свої інтереси, які не співпадають з інтересами інших держав і народів, на міжнародній арені виникають усе нові сутічки, які накладаються на об'єктивні глобальні процеси. Це породжує все нові виклики і загрози людському існуванню.

Добре дослідженими у філософській і науковій літературі є сучасні екологічна, енергетична проблеми, проблема бідності країн третього світу, проблема війни і миру тощо. Звісно, ці проблеми не зникають, а трансформуються під впливом різних об'єктивних і суб'єктивних причин. При цьому, з одного боку, посилюються економічна, соціально-політична, культурна інтеграція країн, регіонів, локальних цивілізацій на основі пошуку спільних шляхів і засобів для подолання існуючих суперечностей. А з другого боку, все яскравіше прозирає прагнення кожної країни захистити власну культурну ідентичність, не допустити проникнення у свій культурний простір усього, що вважається чужорідним для даного способу життя і даної культури. І перш за все, ця суперечність між інтеграційними та дезінтеграційними процесами накладається на об'єктивні глобалізаційні процеси. Саме в контексті зазначених процесів і виявляється відмінність у розумінні різними акторами на міжнародній арені принципу толерантності.

Зупинимось на осмисленні інтеграційних процесів у Європі, де рішенням 15 країн було створено Євросоюз, до якого пізніше було прийнято ще 12. Здавалось би, що створення єдиного економічного простору має сприяти процвітанню усіх його складових, проте насправді, як слушно зазначає Ю. Хабермас, «розширення на Схід при різкій відмінності рівнів добробуту і зростанні багатоманітності інтересів породило відповідне посилення потреби в інтеграції, а це ясно окреслило межі готовності до перерозподілу засобів. Виникли конфлікти і напруги, з якими більше неможливо було справитися у до тих пір прийнятному стилі» (Хабермас, 2012: 81). Про ці суперечності філософ написав у 2008 році. Вони ще більше загострювалися між країнами-засновниками і

східноєвропейськими країнами, які стали в Євросоюзі, по суті, членами другого сорту з відповідним ставленням до них. Отже, тут чітко прослідковується, на нашу думку, застосування принципу толерантності як байдужості. Ще більшою мірою байдужість виявилася в процесі виходу Великобританії з Євросоюзу.

Та найбільш негативний аспект принципу толерантності у стосунках між країнами Євросоюзу виявився під час пандемії у зв'язку зі стрімким розповсюдженням коронавірусу COVID-19. Прикро було спостерігати за тим, як байдуже поставилися економічно могутні європейські країни до лиха, яке спіткало Італію, Іспанію, Португалію, не надавши елементарної допомоги для забезпечення лікарень і людей засобами захисту, медичними приладами і ліками. Як відомо, руку допомоги протягнули країни, які знаходяться за тисячі кілометрів від Західної Європи, – Китай і Росія. Більше того, члени Євросоюзу не лише не надали допомогу, а й експропріювали ті засоби, які спрямовувалися в країни, охоплені пандемією. Відбулося не просто закриття кордонів між європейськими країнами, а й посилювалося негативне ставлення до жителів Італії, Іспанії, Португалії та інших країн-членів Євросоюзу. Пандемія стала тим викликом, з яким Євросоюз не справився.

Нові міжцивілізаційні виклики постали у XXI столітті і перед таким військово-політичним об'єднанням, як НАТО. Знову-таки, один із викликів виник через розповсюдження коронавірусу COVID-19 на території США і неготовність медичної системи цієї країни справитися з рівнем захворюваності населення. І знову-таки заради задоволення власних інтересів адміністрація цієї країни перехопила медичні засоби, закуплені в Китаї урядом ФРН для потреб своєї країни. Тут виявилася не просто байдужість до чужої біди, а навіть певна ворожість.

Так само можна говорити не лише про байдужість, а й ворожість до європейських членів НАТО з боку державної адміністрації США у справі будівництва північної гілки газопроводу в Західну Європу з Росії. Використовуючи засоби недобросовісної конкуренції і економічного тиску у вигляді санкцій у стосунках з європейськими енергетичними компаніями, США прагне нав'язати європейцям більш дорогий газ власного виробництва для власної наживи, не рахуючись із економічними інтересами європейських членів НАТО. Проте до самих США, на території яких лютував вірус і по всіх світових телеканалах показували високий рівень смертності серед населення, виявив толерантність у формі співчуття Китай, з яким США ведуть по суті економічну війну.

Хоча нині захворюваність на коронавірус у світі загалом іде на спад, відкриваються кордони, але поки що лише між деякими країнами, науковці, політики, політологи, культурологи тощо у своїх статтях, виступах, заявах роблять висновки, що пандемія та її наслідки стали таким викликом світовій спільноті, що навіть після подолання захворюваності світ уже не буде таким, як до виникнення цієї хвороби. Такий висновок обґрунтовується з огляду на появу або посилення недовіри між країнами,

регіонами і цивілізаціями. Незважаючи на багато підписаних міжнародних угод, у яких зафіксовано надання відповідної допомоги країнам, що постраждали, ці угоди залишаються лише на папері, коли приходить справжня біда.

У самих Сполучених Штатах Америки у червні 2020 року з новою силою спалахнули міжрасові конфлікти, причиною яких стало вбивство чорношкірого жителя США поліцейськими. Можна було б не зосереджувати дослідницьку увагу на цьому випадку міжкультурної взаємодії, якби міжрасові конфлікти не стали новим викликом і в Західній Європі – у Великобританії, Франції, Бельгії й інших країнах, – де з більшою, а де з меншою жорстокістю та інтенсивністю. Проте факт убивства став лише пусковим механізмом міжрасових конфліктів і в США, і в Європі. Загальновідомо, що справжні причини цих конфліктів сягають періоду географічних завоювань європейцями Африканського і Американського континентів ще з XV століття і перетворення чорношкірого населення на рабів, а також витіснення у резервації аборигенів Америки.

Завершення війни між Північчю та Півднем на Американському континенті і демократизація життя у XIX столітті полегшили життя чорношкірого населення, проте суттєва відмінність у добробуті, доступі до якісної освіти тощо зберігається досі. Все це приводить до існування підстав для нових вибухів неприйняття однією частиною жителів США іншої/інших. Зазначене засвідчує неможливість прояву принципу толерантності як справжнього міжкультурного, міжцивілізаційного, міжрасового діалогу, коли представники різних культур прагнуть зрозуміти цінності один одного. Як відомо, в США культивується такий феномен, як «політкоректність» у стосунках із чорношкірими жителями Америки, у висловлюваннях щодо кольору їхньої шкіри. Проте це не прояв поваги до них, а швидше толерантність у цьому випадку виступає як поблажливість. У формі «політкоректності», а не поваги до інших культур, виявляє себе толерантність і в тих країнах Західної Європи, які прийняли біженців із Сирії та інших країн, в яких іде війна з Ісламською державою. З іншого боку, самі мігранти, як ми зазначали в одній із праць, «прагнуть утримати культурні форми свого етносу – мову, звичаї, традиції, обряди, вірування, одяг, тощо, які б допомагали зберегти духовну єдність зі «своїми» (Дротянко, 2013: 7), тобто не бажають імплементуватися в іншокультурне середовище. Тому не випадково й у цих європейських країнах час від часу виникають сутички на міжкультурному і міжцивілізаційному ґрунті.

Нові глобальні виклики будуть неминучими і в майбутньому. Однією з причин цьому залишається міжнародна діяльність США. Як слушно зазначає Е. Морен, «саме США створили жахливу імперію, володарюють над світом через посередництво зброї та економіки. Американська демократія абсолютно не заважає їм підтримувати жорстокі диктатури, коли того вимагають інтереси США. Їхній гуманізм заплямований антигуманізмом» (Морен, 2011: 73). Наприклад, коли вони разом із союзниками по НАТО наносять повітряні удари по терористах у Сирії, вони не замислюючись убивають і мирних жителів, не

рахуючись із цими жертвами. Звісно, така поведінка посилює напругу у міжнародних відносинах, відтерміновує встановлення миру в регіоні і, отже, не служить взаємній довірі як між окремими країнами, так і між різними культурами і цивілізаціями.

Можна погодитися з, на перший погляд, парадоксальною думкою Е. Морена, що сучасні процеси, які відбуваються у світі, ведуть до катастрофи. Але «хаос, в якому людство ризикує потонути, несе в собі останній шанс спасіння. Перш за все тому, що близькість небезпеки сприяє усвідомленню, яке може стати більш глибоким, що й стане поштовхом для народження великої політики спасіння планети» (Морен, 2011: 9). В основі цього усвідомлення, на нашу думку, може стати критичне переосмислення змісту принципу толерантності як фундаменту міжкультурної і міжцивілізаційної комунікації.

Обговорення

Проблема міжкультурної взаємодії країн, регіонів і цивілізацій є однією з найактуальніших у зарубіжних і вітчизняних філософських та наукових дослідженнях, починаючи з останньої третини минулого століття. Така увага до неї зумовлена суттєвими змінами в технологіях (інформаційна революція), світових економічних процесах (постіндустріалізація), політичних відносинах між основними гравцями на міжнародній арені (утворення регіональних політичних об'єднань, які почали відігравати суттєву роль у світовій політиці), розширення кордонів для розповсюдження нових явищ у масовій культурі (завдяки глобалізації – сфері туризму, міжнародному обміну колекціями музеїв, картинних галерей, проведенню міжнародних музичних заходів тощо). Відповідно до своїх наукових інтересів, дослідники обирали той чи інший аспект міжкультурної комунікації. При цьому у значній частині праць розглядалися не лише позитивні її наслідки для країн і народів, але й зосереджувалась увага на загрозах і викликах, які поставали і постають перед світовою спільнотою.

Так, Е. Ласло впродовж кількох десятиліть, починаючи з 60-х років ХХ століття, досліджував ці виклики і загрози в контексті осмислення глобальних проблем сучасності. Зокрема, він писав, що «культурну багатоманітність сучасного світу часто недооцінюють. Люди в Сполучених Штатах Америки і в Європі мають звичай думати, ніби всі хочуть жити, як вони, і бути схожими на них, а все інше – вишукування і претензії... проте у поглядах людей на себе, суспільство, природу, свободу і справедливість зберігається значна різноманітність. Неврахування чи просто недооцінка культурної багатоманітності світу породили криваві бійні в Ірландії, Югославії, на Близькому Сході, в арабському світі, в Африці, Латинській Америці, на Індостанському субконтиненті і в Південно-Східній Азії, привели до терористичної атаки на Нью-Йорк і Вашингтон 11 вересня 2001 року» (Ласло, 2004: 75). На його переконання, цінності західної цивілізації не є панацеєю від глобальних проблем, з якими людство зіштовхнулось у другій половині ХХ століття.

Про нові виклики і культурні напруги між Західною цивілізацією та іншим світом пише

Ю. Хабермас, осмислюючи сценарії майбутнього світопорядку. Він зазначає: «На наших очах виникає мультикультурне всесвітнє суспільство, до якого входять лише більш чи менш сучасні суспільства. Інші цивілізації зустрічають західні імпульси до модернізації своїх суспільств як виклики, на які вони шукають відповіді, звертаючись до власних культурних ресурсів... Звідси витікають культурні напруги, наприклад, між іудеохристиянським та ісламським світом чи між культурами Заходу і Далекого Сходу. Але ісламський тероризм і взагалі вивільнення політичного потенціалу насилля світових релігій затуманюють той факт, що культурні напруги часто є закодованими на мові релігій конфлікти інтересів, які лежать глибоко» (Хабермас, 2012: 95). Дослідник вважає, що в існуючих міжнародних організаціях вирішальний голос мають представники найбільш могутніх країн, а звідси випливає і їхня нездатність адекватно відповідати на існуючі виклики.

Грунтовні дослідження проблеми взаємодії культур в умовах глобалізації здійснив О. М. Чумаков. Відомі його монографії «Глобалізація. Контури цілісного світу» (Чумаков, 2005), а також «Метафізика глобалізації. Культурно-цивілізаційний контекст» (Чумаков, 2017), у яких він розглядає глобальні трансформації сучасного світу крізь призму таких фундаментальних характеристик людської історії, як культура, цивілізація і глобалізація. В цьому контексті дослідник аналізує і міжнародні, міжкультурні, міжцивілізаційні комунікації. Він справедливо зазначає, що «з того, що світове співтовариство знайшло і «спільний дім», і спільну долю, і спільну відповідальність за те, що відбувається у світі, ще не випливає, що демократичні цінності і принципи організації суспільного життя, за якими живе поки що менша частина людства, автоматично будуть сприйняті останнім світовим співтовариством. У крайньому випадку, той натиск і та активність, з якими демократичні цінності часто впроваджуються в інші, не пристосовані для цього культури, нерідко викликає невдоволення, подив, а то й зовсім зворотну реакцію» (Чумаков, 2017: 460-461).

Серед вітчизняних дослідників проблему міжкультурної комунікації з точки зору виявлення комунікативного потенціалу культурних відмінностей в інформаційну епоху аналізувала М. А. Абисова. Вона деякою мірою, хоча й побіжно, торкалася питання про взаємну терпимість у стосунках між різними культурами і цивілізаціями, спираючись на праці М. Хатамі. Більшою мірою дослідниця акцентувала на діалоговому характері комунікативного простору, в якому співіснують різні культурні групи (Абисова, 2018). В контексті осмислення міжнародних відносин у глобалізованому світі проблема міжкультурної взаємодії розглядалася в роботі Т. А. Поди «Етико-філософський вимір міжнародних відносин глобалізованого світу». Авторка звертає увагу на той факт, що в сучасних умовах світова політика «будується на пріоритеті національних інтересів над загальносвітовими» (Пода, 2015: 55), що вимагає узгодження національних інтересів із принципами моралі. Проте в даному дослідженні не йдеться про

шляхи подолання міжнародних суперечностей, зокрема в міжкультурній взаємодії в умовах глобалізації.

Висновки

Розглянуті у даному дослідженні виклики і загрози, пов'язані з міжкультурними взаємодіями між країнами, регіонами і цивілізаціями у різних сферах буття світового соціуму, посилюються тиском глобалізації на ці взаємодії і бажанням народів зберегти власну культурну ідентичність. Проте, не зважаючи на цю суперечність, світ рухається до все більшої взаємозалежності. Але цей процес має відбуватися у двох напрямках: з одного боку, всі учасники міжкультурної, міжцивілізаційної комунікації повинні неухильно дотримуватись у практиці міжкультурних взаємин загальноприйнятих норм поведінки на підставі Статуту та інших документів Організації Об'єднаних Націй. А з другого боку, всі без винятку члени світового співтовариства повинні однаково тлумачити сутність принципу толерантності, розуміючи його як повагу до культурних цінностей усіх народів для взаємного збагачення всіх культур.

Лише на засадах принципу толерантності для збагачення власного культурного досвіду через критичне запозичення кращих культурних цінностей інших народів буде можливою культурно-цивілізаційна єдність світової спільноти. Важливу позитивну роль у цьому процесі можуть і повинні відігравати засоби масової інформації всіх країн. На жаль, обслуговуючи певні політичні, релігійні, фінансові кола, які є власниками ЗМІ, останні служать посиленню міжкультурної, міжцивілізаційної, міжрасової ворожнечі, розширюючи прірву між народами і окремими представниками інших культур. Криваві сутічки, які продовжуються вже тривалий час у Сполучених Штатах Америки, в багатьох країнах Західної Європи, свідчать про відсутність справжнього бажання взаємного визнання цінностей кожної культури, без застосування так званої м'якої, а то й збройної сили.

Список літератури

1. Абисова М. А. Комунікативний потенціал культурних відмінностей в інформаційному суспільстві / М. А. Абисова // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – Вип. 1 (27). – К.: НАУ, 2018. – С. 39-43.
2. Дротянко Л. Г. Інтенсифікація глобалізаційних процесів в інформаційну еру / Л. Г. Дротянко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – Вип. 1 (21). – К.: НАУ, 2015. – С. 9-13.
3. Дротянко Л. Г. Ментальний аспект комунікації в полікультурному середовищі в умовах глобалізації / Л. Г. Дротянко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – Вип. 2 (18). – К.: НАУ, 2013. – С. 5-8.
4. Ласло Э. Макросдвиг (к устойчивости мира курсом перемен) / Э. Ласло. – М.: Тайдекс Ко, 2004. – 231 с.
5. Лекторский В. А. Толерантность, плюрализм и критицизм / В. А. Лекторский // Эпистемология классическая и неклассическая. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – С. 21-31.
6. Морен Э. К пропасти? / Э. Морен. – СПб: Алетея, 2011. – 136 с.
7. Пода Т. А. Етико-філософський вимір міжнародних відносин глобалізованого світу / Т. А. Пода // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – Вип. 2 (22). – К.: НАУ, 2015. – С. 54-57.

8. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 642.

9. Хабермас Ю. Ах, Европа. Небольшие политические сочинения / Ю. Хабермас. – М.: Изд-во «Весь мир», 2012. – 160 с.

10. Чумаков А. Н. Глобализация. Контуры целостного мира / А. Н. Чумаков. – М.: Проспект, 2005. – 432 с.

11. Чумаков А. Н. Метафізика глобалізації. Культурно-цивілізаційний контекст / А. Н. Чумаков. – 2-е изд. - М.: Проспект, 2017. – 496 с.

12. Ягодзінський С. М. Принципи функціонування глобальних інформаційних мереж: соціально-філософський аспект / С. М. Ягодзінський // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – Вип. 1 (27). – К.: НАУ, 2018. – С. 35-39.

13. Ягодзінський С. М. Формування глобальної свідомості як соціокультурна практика / С. М. Ягодзінський // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – Вип. 1 (21). – К.: НАУ, 2015. – С. 88-93.

References

1. Abysova M. (2018). Komunikativnyi potentsial kulturnykh vidminnostei v informatsionomu suspilstvi [Communicative potential of cultural differences in the information society]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 1(27): 39-43 [in Ukrainian].
2. Chumakov A. (2005). Globalizatsiya. Kontury tselostnogo mira [Globalization. The contours of a holistic world]. Moscow: Prospekt [in Russian].
3. Chumakov A. (2017). Metafizika globalizatsii. Kulturno-tsivilizatsionnyi kontekst [The metaphysics of globalization. Cultural and civilizational context]. Moscow: Prospekt [in Russian].
4. Drotianko, L. (2013). Mentalnyi aspekt komunikatsii v polikulturnomu seredovyshchi v umovakh hlobalizatsii [Mental aspect of communication in a multicultural environment in the context of globalization]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 2(18): 5-8 [in Ukrainian].
5. Drotianko, L. (2015). Intensyfikatsiia hlobalizatsiinykh protsesiv v informatsiinu eru [Intensification of globalization processes in the information age]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 1(21): 9-13 [in Ukrainian].
6. Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]. (2002). Kyiv: Abrys: 642 [in Russian].
7. Khabermas Yu. (2012). Akh, Evropa. Nebolshye politicheskiye sochineniya [Ah, Europe. Small political writings]. Moscow: Izd-vo "Ves mir" [in Russian].
8. Laslo E. (2004). Makrosdvig (k ustoychivosti mira kursom peremen) [Macrosdift (towards sustainability of the world through a course of change)]. Moscow [in Russian].
9. Lektorskiy V. (2001). Tolerantnost, plyuralizm i krititsizm [Tolerance, pluralism and criticism] *Epistemologiya klassicheskaya i neklassicheskaya [Epistemology classical and non-classical]*. Moscow: Editorial URSS [in Russian].
10. Moren E. (2011). K propasti? [To the abyss?]. SPb: Aleteya [in Russian].
11. Poda T. (2015). Etyko-filosofskiy vymir mizhnarodnykh vidnosyn hlobalizovanoho svitu [Ethical and philosophical dimension of international relations of the globalized world]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 2(22): 54-57 [in Ukrainian].
12. Yahodzinskiy S. (2015). Formuvannia hlobalnoi svidomosti yak sotsiokulturna praktyka [Formation of global consciousness as a socio-cultural practice]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 1(21): 88-93 [in Ukrainian].
13. Yahodzinskiy S. (2018). Prynysypy funktsionuvannia hlobalnykh informatsiinykh mrezh: sotsialno-filosofskiy aspekt [Principles of functioning of global information networks: socio-philosophical aspect]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 1(27): 35-39 [in Ukrainian].

Л. Г. Дротянко, С. Н. Ягодзинский

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ И ТОЛЕРАНТНОСТЬ ПЕРЕД ЛИЦОМ ГЛОБАЛЬНЫХ УГРОЗ

В статье проводится социально-философское исследование своеобразия бытия мирового социума перед лицом таких глобальных вызовов и угроз, которые обострились в связи с распространением на всех континентах планеты Земля коронавируса COVID-19. Исследование проводится сквозь призму взаимодействия культур, регионов и цивилизаций и способности народов и государств действовать на основе принципа толерантности именно в условиях глобальных угроз. Показано, что перед лицом глобальных угроз государства стремятся обеспечивать собственные интересы, даже за счет своих партнеров по различным международным организациям, таких как ООН, Евросоюз, НАТО. Несмотря на подписанные международные обязательства, государственные деятели некоторых экономически развитых стран не только не предоставляют соответствующую помощь пострадавшим странам-партнерам, но и переадресовывают помощь других стран на свою пользу.

Ключевые слова: культура, межкультурная коммуникация, межцивилизационное взаимодействие, мировой социум, принцип толерантности, глобализационные процессы, глобальные вызовы, глобальные угрозы.

L. Drotianko, S. Yahodzinskyi

INTERCULTURAL COMMUNICATION AND TOLERANCE IN THE FACE OF GLOBAL THREATS

Introduction. The relevance of socio-philosophical study of intercultural interaction of countries, regions and civilizations in the context of global challenges and threats exacerbated by the spread of coronavirus COVID-19, through the prism of countries' adherence to the tolerance principle. **The aim** is to identify the features of the tolerance principle in intercultural communication of different countries and regions of the planet in today's global challenges and threats. **Research methods.** An important methodological tool in the process of philosophical reception of intercultural interaction is the socio-cultural approach, which the principles of historicism and systematics are subject to, as well as the method of cultural and semantic analysis. **Research results.** Studying the peculiarities of the application of the tolerance principle in intercultural communication in the face of global threats, it is substantiated that states and peoples under given circumstances are unable to implement the tolerance principle as mutual respect for cultural values of other peoples and civilizations. Most often it is embodied in intercultural communication as indifference and disinterest in understanding the content of cultural values of other peoples. **Discussion.** The views of foreign and domestic researchers on the problems of intercultural communication are studied. It was found that the place of the tolerance principle in these interactions was not considered by the authors. **Conclusion.** Based on the classification of different approaches to the interpretation of the tolerance principle in intercultural communication in the face of global threats, it is found that only on the basis of the tolerance principle to enrich their own cultural experience through critical borrowing of better cultural values of other peoples cultural and civilizational unity of the world community being able to respond adequately to global challenges and threats.

Keywords: culture, intercultural communication, intercivilizational interaction, world community, tolerance principle, globalization processes, global challenges, global threats.

УДК 2.30.(37.0)

Л. Г. Конотоп

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО ЯК НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Анотація. Стаття присвячена аналізу методологічних засад релігієзнавства як суто наукової сфери і навчальної дисципліни. Наголошується, що головними методами дослідження в релігієзнавстві загалом і в компаративному релігієзнавстві зокрема є такі методи, як системний, міждисциплінарний, аналітичний, герменевтичний, історико-філологічний, метод інноваційної етнографії та ін. Релігія існує і функціонує в конкретному соціумі, в конкретній соціокультурній і політичній ситуації, тому один із методів дослідження релігії – компаративний метод містить у собі всю цю багатоконпонентність. Важливою є контекстуалізація у багатовимірному релігієзнавчому дослідженні. Одним із важливих моментів у цьому підході є актуалізація історії релігій, що розширює обрії компаративного релігієзнавства як такого. Методологічна інтеграція передбачає системне, типологічне, компаративне і польове дослідження релігій. Світ релігійного досвіду змінюється набагато швидше, ніж дисципліна, що претендує на його дослідження. В зв'язку із цим завдання релігієзнавства як навчальної дисципліни обґрунтовуються як дослідження релігій, релігійних процесів на основі певної методології, певних методів у взаємопов'язаності із соціумом, особливостями його функціонування.

Ключові слова: релігія, релігієзнавство, компаративне релігієзнавство, соціум, методи, методологія, духовність, дослідження, процесуальність, системність, релігійна толерантність

Вступ

Сьогодні Україна вимагає все більш ґрунтовних наукових досліджень у сфері філософії, культурології, релігієзнавства, етики та ін. Це пов'язано з певною неацією суто духовних інтересів, особливо серед молоді, з тими соціально-політичними змінами, які постійно відбуваються в нашій країні (Дротянко, Ягодзінський, 2019). Йдеться про виховання таких орієнтацій сучасної молоді, як відповідальність, повага, самоповага; таких почуттів, як дружба, любов, відвертість, чемність та ін. Тобто йдеться про **духовність людини**. У цьому аспекті слід звернути увагу на ті положення, що безпосередньо стосуються як дослідження релігії, релігійних процесів, так і викладання курсів релігієзнавства у вищих навчальних закладах

України. Одним із важливих підходів є, на нашу думку, компаративний підхід в аналізі релігії та багатьох релігійних процесів, у тому числі й процесів формування релігійної толерантності. Фактично, порівняльне релігієзнавство можна розглядати як систему нового знання у сфері релігієзнавчих дисциплін. Цей курс містить у собі інтерпретації релігійних вірувань, релігійних практик, історії розвитку певних релігій та їхнього впливу на повсякденне життя прихильників.

Мета дослідження

Метою дослідження є обґрунтування та розкриття головних характеристик і особливостей релігієзнавства не тільки як певної наукової сфери, але й як навчальної дисципліни, яка має своєю основною метою дослідження, аналіз, прояснення